

“ויסע לוט מקדם”

היבט חדש מתוך עיון ב'מעשה אבות סימן לבנים'

ישראל אליצור

פתיחה

הפסוק “ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו” (בראשית יג, יא) מעורר שאלה פרשנית-גיאוגרפית שכבר דנו בה רבים: ¹ אם לוט ישב בסופו של דבר “בערי הככר ויאהל עד סדום” (שם יב) – הרי שישב מזרחית לאברהם, ואם כן היה צריך לכתוב: “ויסע לוט לקדם” – למזרח, ולא: “מקדם” – ממזרח. במאמר זה ברצוני להציע נקודת מבט חדשה על כל הפרק, ומתוכה לתרץ קושייה זו בדרך פשוטה על פי פשוטו של מקרא. הצעה זו תבאר את הפרשה בדרך של ‘מעשה אבות סימן לבנים’.

א. “אתה סימן לבניך”

בכמה מדרשים אנו מוצאים שהקב“ה פונה לאחד מאבות האומה ואומר לו: “אתה סימן לבניך”. כך כבר אדם הראשון משמש סימן לבניו. המדרש בפסיקתא דרב כהנא² מתאר מה עשה אדם בכל שעה משעות היום שבו נוצר, ולאחר תיאור חטאו ועמידתו בדין מוסיף המדרש:

* המאמר מוקדש לעילוי נשמת סבתי מורתי, לאה חובב ע”ה, שנפטרה בא’ באב ה’תשס”ח. יהי רצון שמעשיה הטובים בהרבצת תורה ובאהבת ספרות, בכתיבה וחקירה, בהתמסרות למשפחתה ובקבלת כל אדם בסבר פנים יפות יהיו סימן טוב לכל צאצאיה.

1. ראו דרך משל: י’ אליצור, ‘מקדם – תיבה שפשוטה כמדרשה’, זר לגבורות – ספר שז”ר (כתבי החברה לחקר המקרא בישראל, כב), ירושלים תשל”ג עמ’ 13-19 (להלן: אליצור, תשל”ג); נדפס שוב בתוך: י’ אליצור, ישראל והמקרא: מחקרים גיאוגרפיים, היסטוריים והגותיים, בעריכת י’ אליצור וע’ פריש, רמת-גן תש”ס, עמ’ 25-30; וראו עוד: מ’ בן ישראל, ‘ויסע לוט מקדם’, ספר ברסלבי, ירושלים תשל”ל, עמ’ 94-98 (להלן: בן ישראל, תשל”ל).

2. פסיקתא דרב כהנא כג, א (מהדורת מנדלבוים, עמ’ 334) ובדומה גם ויקרא רבה כט, א (מהדורת מרגליות, עמ’ תרסט).

אמר לו הקב"ה: אדם, זה סימן לבניך, כשם שנכנסתה לפניי בדין ביום הזה ויצאתה בדימוס³ - כך עתידין בניך לעמוד לפניי בדין ביום הזה ויוצאין בדימוס.

כך גם בכראשית רבה לגבי אברהם:⁴

"והוא ישב פתח האהל כחם היום" (בראשית יח, א), רבי ברכיה משום רבי לוי אמר: 'ישב' כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקב"ה: שב! אתה סימן לבניך, מה אתה יושב ושכינה עומדת - כך בניך יושבין ושכינה עומדת על גבן, כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע, והן יושבים לכבודי ואני על גבן.

ובדומה גם בעניין יעקב:⁵

"ויזרח לו השמש" (בראשית לב, לב) [...] ר' הונא מש' ר' אחא: כך היתה השמש מרפא ביעקב ומלהטת בעשו ואלופיו, אמר לו הקב"ה: את סימן לבניך, מה את השמש מרפא בך ומלהטת בעשו ובאלופיו - כך בניך תהא השמש מרפא בהם ומלהטת באומות.

ממדרשים אלה ואחרים נראה שחז"ל ראו במעשיהם של האבות סימן לדברים שיקרו לזרעם. המשותף לשלושת המדרשים שהבאנו הוא שמדובר בדברים שיכולים לחזור ולקרות שוב ושוב: יום הדין כל שנה ושנה, קריאת שמע בכל יום, וניצחונם של ישראל על האומות - בכל מלחמה שלא תבוא.

ב. ביאור הרמב"ן ל'מעשה אבות סימן לבנים'

רבי משה בן נחמן בפירושו לתורה הרחיב מאוד הסתכלות זו של חז"ל. כבר בתחילת סיפורי האבות כותב הרמב"ן:⁶

אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו: כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות - יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו... ולפיכך החזיק הקדוש ברוך הוא את אברהם בארץ, ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו, והבין זה.

3. דימוס היא מילה לטינית (dimissus) שמשמעה שחרור ופטור (ראו בפירושיהם של מרגליות ומנדלבוים שם).

4. בראשית רבה מח, ז (על פי דפוס וילנה, והשוו מהדורת תיאודור־אלבק עמ' 482 ובשינויי הנוסח שם).

5. בראשית רבה עח, ה (מהדורת תיאודור־אלבק עמ' 922).

6. רמב"ן לבראשית יב, ו.

יש מקום להדגיש בדברי הרמב"ן, שהוא מתייחס לשתי מטרות בעניין זה של מעשה אבות סימן לבנים, אחת מצד האבות ואחת מצד הבנים. מצד האבות – "כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו" – כשבא על האבות איזה מקרה שהוא, הם ידעו ברוח קדשם שכך יארע גם לבנים. ומצד הבנים – "...ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד". כלומר הלומד את ענייני האבות יוכל לגלות ולראות מה עתיד לבוא לבנים, או מה כבר קרה לבנים כשם שקרה לאבות.

ג. ירידתו של אברהם למצרים וחזרתו לארץ כנען

גם את סיפור הרעב שבעקבותיו ירד אברהם למצרים וחזר כבד מאוד במקנה, בכסף ובזהב – רואה הרמב"ן כמעשה אבות סימן לבנים, כמרמז לירידת יעקב ובניו למצרים, ויציאתם ממנה אחר כך ברכוש גדול. ואלו דבריו:⁷

"ויהי רעב בארץ" – הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הבצורת, והמצרים עשקו אותו חנם לקחת את אשתו, והקב"ה נקם נקמתם בנגעים גדולים, והוציאו משם במקנה בכסף ובזהב, וגם צוה עליו פרעה אנשים לשלחם. ורמז אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ, והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים כאשר אמר "וכל הבת תחיון" (שמות א, כב), והקב"ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב ויצאן ובקר מקנה כבד מאד, והחזיקו בהם לשלחם מן הארץ. לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים. והענין הזה פרשוהו בבראשית רבה: רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר, אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם: צא וכבוש את הדרך לפני בניך! ואתה מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו, באברהם כתוב: "ויהי רעב בארץ" (בראשית יב, י), בישראל כתיב: "כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ" (בראשית מה, ו).

הרמב"ן מתייחס כאן לכל המהלך של הירידה למצרים והחזרה ארצה. אברהם ירד מפני הרעב – וישראל ירדו מפני הרעב. המצרים לקחו מאברהם את אשתו – וכך לבני ישראל רצו להחיות את הבנות כדי לקחת אותן להם לנשים. ה' הביא על פרעה וביתו נגעים גדולים – וגם המצרים קיבלו עשר מכות גדולות.⁸ אברהם יצא "כבד מאד במקנה בכסף ובזהב" (בראשית יג, ב), וישראל יצאו ברכוש גדול "וצאן ובקר מקנה כבד מאד" (שמות

7. רמב"ן לבראשית יב, י.

8. עניין זה של הנגעים כבר נרמז בפרקי דרבי אליעזר, פרק כו (על פי הוצאת 'חורב'): "ר' יהושע בן קרחא אומר, באותה הלילה שנלקחה שרה אמנו ליל יום טוב הפסח היה, והביא הב"ה על פרעה ועל ביתו נגעים גדולים, להודיע שכך הוא עתיד להכות את עם ארצו, שנ' 'וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים' וכו' (בראשית יב, יז), במצרים כתיב 'עוד נגע אחד אביא על פרעה' (שמות יא, א)".

יב, לח). פרעה בעצמו שילח את אברהם, וכן בני ישראל – המצרים שילחו אותם מעצמם. המהלך שהרמב"ן מפתח מבוסס על מדרש קדום, ואף מפורט עוד יותר, מבראשית רבה. הרמב"ן רומז לקטע קטן מפתחתו של מדרש זה, אך עיון בדרשה השלמה מגלה שהדרשן בבראשית רבה משווה ביתר פירוט את אברהם לעם ישראל, ואלו דבריו:⁹

ר' פנחס בשם רבי הושעיא רבה אמר,
 אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו: צא וכבוש את הדרך לפני בניך!
 את מוצא כל מה שכתוב באברהם – כתיב בבניו,
 באברהם כתיב: "ויהי רעב בארץ" (בראשית יב, י'),
 בישראל כתיב: "כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ" (שם מה, ו),
 באברהם כתיב: "וירד אברם מצרימה לגור שם" (שם יב, י'),
 ובישראל כתיב: "וירדו אבותינו מצרימה" (במדבר כ, טו),
 באברהם כתיב: "לגור שם",
 ובישראל כתיב: "לגור בארץ באנו" (בראשית מז, ד),
 באברהם כתיב: "כי כבד הרעב בארץ [כנען]" (שם יב, י'),
 בישראל כתיב: "והרעב כבד בארץ" (שם מג, א),
 באברהם כתיב: "ויהי כאשר הקריב" (שם יב, יא),
 בישראל כתיב: "ופרעה הקריב" (שמות יד, י'),
 באברהם כתיב: "והרגו אותי ואותך יחיו" (בראשית יב, יב),
 ובישראל כתיב: "כל הבן הילוד היארה תשליכהו" (שמות א, כב),
 באברהם כתיב: "אמרי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך" וגו' (בראשית יב, יג),
 ובישראל כתיב: "וייטב אלהים למילדת" (שמות א, כ),
 באברהם כתיב: "ויהי כבוא אברם מצרימה" (שמות יב, יד),
 ובישראל כתיב: "אלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" (שמות א, א),
 באברהם כתיב: "ואברם כבד מאד במקנה" (בראשית יג, ב),
 ובישראל כתיב: "ויוציאם בכסף וזהב" (תהלים קה, לז),
 באברהם כתיב: "ויצו עליו פרעה" (בראשית יב, כ),
 ובישראל כתיב: "ותחזק מצרים על העם" (שמות יב, לג),
 באברהם כתיב: "וילך למסעיו" (בראשית יג, ג),
 ובישראל כתיב: "אלה מסעי בני ישראל" (במדבר לג, א).

למרות הפירוט הרב שבמדרש, הבסיס להשוואות שבו הוא קודם כול לשוני: לשון 'רעב בארץ' כנגד 'רעב ... בארץ'; 'וירד ... מצרימה' כנגד 'וירדו ... מצרימה', 'לגור' כנגד

9. בראשית רבה מ, ו (מהדורת תיאודור־אלבק עמ' 385-386).

'לגור', וכך הלאה. אנלוגיות לשוניות מן הסוג הזה שכוחות במדרשים הקדומים. אבל מובן שההקבלות הלשוניות מכוונות כנגד הקבלות ענייניות בשני הסיפורים, ועניינים אלה הם המודגשים בדברי הרמב"ן.

הרמב"ן מסיים את ההשוואה בשילוח אברהם ממצרים. את סיפור המריבה עם לוט הרמב"ן אינו ממשיך לבאר בדרך זו. מהמקום שבו הרמב"ן עצר אנו ננסה להמשיך בע"ה את דבריו, לאור סיום דברי המדרש, שקושר בין "וילך למסעיו" (בראשית יג, ג) לבין מסעי בני ישראל. נראה שמעבר לדמיון הלשוני בתיאור המסע יש כאן גם דמיון רב בדרך המסעות של אברהם ושל בני ישראל. אך קודם לכן נחזור לשאלה שפתחנו בה את מאמרנו.

ד. ויסע לוט מקדם – מהיכן נסע?

כפי ששאלנו בפתיחה למאמר, יש כאן בעיה פרשנית-גיאוגרפית, אם נבין את הביטוי 'מקדם' כפשוטו – 'ממזרח', שכן לוט התיישב במזרחו של אברהם, כפי שנאמר: "אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנר ויאהל עד סדם" (בראשית יג, יב), ואם כן נסע לוט לכאורה ממערב למזרח, ולא להיפך.

התמיהה גדלה עוד יותר כאשר אנו קוראים את מפרשי הפשט הקלאסיים, כמו רש"י שכותב בפירושו הראשון:

מקדם – נסע מאצל אברם והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב.

וכן אבן-עזרא כותב במפורש:

ויסע לוט מקדם – כי סדום מערב בית אל.

וגם רבי עובדיה ספורנו כותב בדומה להם:

ויסע לוט מקדם – לא נסע לימין ולא לשמאל שהם צפון ודרום, אבל נסע מן המזרח למערב להתרחק מאברהם שהיה מושבו במזרח של ארץ ישראל קרוב לעי, ששם עלו שבטים באי הארץ ראשונה בבואם מעבר הירדן מזרחה.

וכי לא ידעו המפרשים הראשונים שסדום נמצאת במזרח הארץ, ואברהם ישב מערבית ללוט? בתרגומים השונים פתרו את הבעיה בתיקון מילת היחס – 'מקדם' ל'לקדם'.¹⁰ אין

10. פרופ' יהודה אליצור, (אליצור, תשל"ג), סוקר את התרגומים בעניין זה: "כך מתרגם, למשל, שטרק בתרגומו המדעי בגרמנית: und Lot zog ostwärts (כאילו נאמר קדמה ואינו מעיר כלום). בדרך זו הולך גם בנו יעקב בתרגומו. הוא הדין בתרגומים האנגליים, החל ב־ King James Version ועד Oxford Illustrated Bible לרבות החומש של הרב הכולל הרץ, ובתרגום החדש ביותר שיצא לאור בהוצאת קורן נאמר: 'and Lot journeyed east' וכיוצא בהם עוד מתרגמים ואף פרשנים". יש להעיר שהתרגום החדש שיצא לאחרונה בהוצאת 'חורב' תרגם מילולית: and Lot traveled from the east.

כאן כמובן פתרון לבעיה, אלא רק התעלמות מכוונת מהקושי על ידי שינוי נוסח, דבר שאיננו מתקבל על הדעת.

רד"ק כותב:

ויסע לוט מקדם - כלפי מזרח מהמקום שהיה בו, כי הירדן מזרח לארץ כנען, כלומר מסעיו היו מצד מזרח.

לפי שיטתו של רד"ק, אין כאן נסיעה ממזרח למערב, אלא נסיעה 'בקדם' - בצד המזרחי של אברהם.¹¹ גם פירוש זה נראה רחוק מפשוטו של מקרא, שכן כתוב 'מקדם' ולא 'בקדם'. פרופ' יהודה אליצור ז"ל¹² פירש שהמילה 'מקדם' רומזת למקום מושבו של אברהם 'מקדם לבית אל' - המוזכר בפרק הקודם בפסוק ח,¹³ שם ישב אברהם ונטה אהלו, ולוט נסע ממקום מושבו של אברהם - מקדם לבית אל - ויאהל עד סדום. בפירוש זה רוצה יהודה אליצור להסביר גם את המדרש שמביא רש"י, שמוציא את המילה 'מקדם' מפשוטה, ודורש:

הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר: אי אפשר לא באברהם ולא באלוהו.

מדרש זה לדבריו הוא עומק פשוטו של מקרא, שכן הכתוב השתמש בכוונה במילה 'מקדם', הרומזת למקום מושבו של אברהם, ואם כן בפשוטו של מקרא כתוב כאן שלוט נסע ממקום מושבו של אברהם, ובכך גם התרחק מאלקי אברהם. גם פירוש זה נראה רחוק מהפשט, שהרי 'מקדם לבית אל' זהו רק ציון למקום אוהלו של אברהם, ולא המקום עצמו שבו היה אברהם. אך עיקר חידושו - שחז"ל ירדו לעומק פשוטו של מקרא - ודאי נכון, אלא שאפשר לאומרו על כל פירוש שיוצע כאן, שהרי בכל מקרה לוט עזב את אברהם ועל ידי כך הסיע עצמו גם מקדמונו של עולם. נציין גם את פירושו של בעל 'הכתב והקבלה', שמפרש את המילה 'מקדם' כתיאור זמן ולא כתיאור מקום - לוט נסע מקדם - לפני אברהם, הוא זה שבחר ראשון את מקומו, ובעקבותיו אברהם בחר את מושבו.¹⁴ פירוש זה קשה בפשוטו של מקרא, שכן 'נסיעה מ...' תמיד מתפרשת במקרא כציון מקום.

11. רעיון זה הרחיב בן ישר במאמרו (בן ישר, תש"ל), וכבר דחה אותו י' אליצור במאמרו שם.

12. ראו לעיל הערה 1.

13. יש לציין שכבר פירשו בדרך זו פרשנים נוספים, נביא לדוגמה את דברי רבי יעקב דיליישקש, בפירושו לתורה: 'אמרי נועם' (נדפס בקרימונה, שכ"ו): "ויסע לוט מקדם - פירש הקונטרס נסע מאצל אברהם והלך לו למערבו של אברהם, נמצא לוט נוסע מן המזרח למערב. ותימה, דאדרבה אפכא מסתברא, שהרי הירדן ממזרחו של א", ובית אל לפניו מן הירדן - נמצא ההולך מבית אל לירדן הוא הולך למערב מן המזרח. ונראה לי לפרש זה ויסע לוט מקדם ודומה לו - קדם לבית אל".

14. בפירושו מתבסס 'הכתב והקבלה' על תרגום אונקלוס, המתרגם 'מקדם' - 'בקדמיתא'. אמנם י' אליצור, (אליצור, תשל"ג), טוען כי אונקלוס רוצה לרמוז במילה זו למקום אהלו של אברהם, שכן בעוד שני פסוקים

ה. מקדם – כפשוטו

נראה לי להציע פירוש אחר לפסוק זה. לשם כך יש להתבונן על כל הפרשייה מאז עליית אברהם ממצרים, החל מתחילת פרק יג, שם נאמר (פס' א-ד):

ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו ולוט עמו הנגבה, ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב, וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין בית אל ובין העי, אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה'.

פסוקים אלו מתארים את עלייתו של אברהם ממצרים עם כל אשר לו וגם עם לוט 'הנגבה' – אל הנגב, לכיוון הנגב. אברהם הולך למסעיו, עד שהוא מגיע לבית אל ולמקום שהיה שם אהלה בתחילה בין בית אל ובין העי.

הפסוקים הבאים מתארים את הריב "בין רועי מקנה אברם לבין רועי מקנה לוט" (פס' ה-ז):

וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים, ולא נשא אותם הארץ לשבת יחדו כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו, ויהי ריב בין רועי מקנה אברם...

ההבנה הרגילה היא שהמריבה בין לוט לאברהם הייתה לאחר שאברהם התיישב באוהלו אשר נטה באזור בית אל, תקופה קצרה לאחר הגיעם לארץ ישראל. אבל נראה שעל פי פשט לשון הכתוב הריב היה עוד לפני הגיעם לארץ ישראל, בדרך ממצרים לארץ. סיפור המריבה פותח: "וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר..." לא מסופר: "ויהי ללוט צאן ובקר", אלא קודם מופיע שמו של לוט ואחר כך הפועל 'היה'. התבנית של שם ואחריה פועל בעבר (נושא ואחרינו נשוא) במקרא מראה על דבר שהיה עוד לפני הסיפור הקודם או במקביל לו.¹⁵

הכתוב לא ציין מה הייתה דרכו של אברהם ממצרים, אלא רק שהיה "כבד מאד במקנה בכסף ובזהב" (פס' ב). ניתן אפוא להציע שאברהם לא רצה להיכנס בדרך הישרה לארץ ישראל, אלא העדיף לסובב את הארץ ולהיכנס מכיוון אדום ומואב, אולי כדי לא להסתכסך

בפרקנו: "עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה" (פס' ג); "אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה" (פס' ד) – מתרגם אונקלוס: 'בקדמיתא', ושני הפסוקים מדברים על מקום אהלו של אברהם. אמנם אין דבריו מוכרחים, שהרי אדרבא, בשני הפסוקים שהוזכר מדובר על ציון זמן: בתחילה; בראשונה, וסביר להניח שגם כאן התכוון אונקלוס לציון זמן ולא לציון מקום. לביאור מפורט של דברי אונקלוס כמציינים זמן ולא מקום ראו גם: רפאל בנימין פוזן, פרשגן: ביאורים ומקורות לתרגום אונקלוס, בראשית, ירושלים תשע"ב, עמ' 255. פוזן מדיגש שאונקלוס בוחר בתרגום זה כדי ליישב את הקושי הגיאוגרפי שפתחנו בו.

15. ראו רש"י (בראשית ד, א) ד"ה 'והאדם ידע את חוה אשתו', וכן לקמן (כא, א) על 'וה' פקד את שרה'. וראו גם: ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית, תרגם מרדכי בן-אשר, ירושלים תשל"ב, עמ' 348-349.

עם הפלשתים שהיו בדרום, כמו שבהמשך הסתכסך אתם אברהם במפגש עם אבימלך.¹⁶ תוך כדי העלייה לארץ ממצרים החלו מריבות 'בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט', ואברהם ידע שלא כדאי להיכנס לתוך הארץ ולהמשיך שם במריבות, מה גם ש"הכנעני והפריזי אז יושב בארץ" (פס' ז) – וגם עמם עלולות להתעורר בעיות, ולא כדאי להוסיף בעיות וחיכוכים מבית. לכן הציע אברהם ללוט שבכניסתם לארץ הם ייפרדו – "אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה" (פס' ט) – האחד יתיישב בצפון הארץ והאחר בדרומה. לוט עומד לו בהרי מואב לפני הכניסה לארץ ורואה מלמעלה "את כל ככר הירדן כי כלה משקה" (פס' י), אנשים יושבים שם לבטח ב"גאון שבעת לחם ושלות השקט" (יחזקאל טז, מט) – וכדאי לגור שם. לכן: "ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן ויסע לוט מקדם", לוט נוסע ממזרח – מכיוון הרי מואב – אל סדום. אברהם לעומתו ממשיך אל גב ההר, "אל המקום אשר היה שם אהלה בתחלה". כך התחלקו אברהם ולוט בארץ: "אברם ישב בארץ כנען, ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד סדום" (פס' יב).

עתה חוזר הכתוב לספר: "וה' אמר¹⁷ אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו" מיד לאחר שלוט נוסע מעמו, כשאברהם עודנו על הרי מואב, אומר לו הקב"ה: "שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה, כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם" (פס' יד-טו). מפסגת הרי מואב ניתן להביט לכל הכיוונים ולראות את כל חלקי הארץ הטובה (כולל עבר הירדן, נחלת בני ראובן ובני גד).¹⁸ על פי פירוש חדש זה, הקושיה הפרשנית-גיאוגרפית שדנו בה נעלמה כלא הייתה, שכן לוט אכן נסע מכיוון מזרח, מכיוון הרי מואב – עד הגיעו לאזור סדום.¹⁹

-
16. אמנם אברהם יכול היה להיכנס לארץ בדרך המרכזית – דרך הציר של קדש ברנע עד באר שבע, וכך גם כן 'לעקוף' את הפלשתים, אך ייתכן שגם שם פחד אברהם מהשבטים המדבריים ששכנו שם, או שהעדיף לעלות לארץ מסביב, דרך עבר הירדן המזרחי, שאותו המקום מקום מקנה, עד שייגמר הרעב בארץ.
17. שוב הנושא לפני הנשוא, ומכאן שגם דיבור זה היה עוד קודם ההגעה ארצה, כמו שהכתוב מציין במפורש את העיתוי: 'אחרי הפרד לוט מעמו'.
18. יש לשים לב שגם למשה העומד מעבר לירדן וצופה אל ארץ ישראל אומר הקב"ה: "עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפנה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך" (דב' ג, כז). השו"י בן-נון, פרקי האבות: עיונים בפרשיות האבות בספר בראשית, אלון שבות תשס"ג, עמ' 68-71. וראו עוד בסעיף הבא.
19. יש להעיר כי פירוש זה אינו מתיישב עם דרשת חז"ל (ב"ר מא, ג, עמ' 390) שמביא רש"י על הפסוק; וזה לשון רש"י: "וילך למסעיו" – "כשחזרו ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים. למדך דרך ארץ – שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר בחזרתו פרע הקפותיו". לפי מדרש זה אברהם חזר בדיוק באותה דרך שירד בה למצרים, ואילו לדברינו הכיוון היה שונה בתכלית. לפי דברינו בתוך 'מסעיו' של אברהם הייתה דרך ארוכה, ואולי משום כך נכתב 'מסעיו' – בלשון רבים.

ו. מעשה אבות סימן לבנים

נחזור עתה למה שפתחנו בו. ראינו את דברי הרמב"ן הרואה בירידתו של אברהם למצרים וביציאתו משם רמז לירידתם של בני ישראל למצרים כמה מאות שנים מאוחר יותר, ויציאתם ממנה אחר כך. לדברינו, גם המשך הסיפור מתאים בצורה מופלאה לעלייתם של ישראל ממצרים ולנודודיהם במדבר. כמו אברהם, גם ישראל סבבו מסביב כדי לא להיכנס "דרך ארץ פלשתים" (שמות יג, יז) והגיעו לארץ מצדה המזרחי, מעבר לירדן. הריב בין הרועים, וההפרדות של לוט מאברהם, יכולים להקביל להפרדות של שנים וחצי השבטים זה מזה (אמנם בנסיבות אחרות, ולא מתוך ריב ממשי – למרות תוכחתו הקשה של משה – אך על רקע בקשת מקום מרעה ב'ארץ מקנה'). כמו אברהם גם משה רואה מפסגת הרי מואב את הארץ הטובה, אלא שמשה אינו זוכה להיכנס אל הארץ, ואילו אברהם זוכה להתהלך בארץ לאורכה ולרוחבה. זאת משום שאברהם מסמל את כלל ישראל – כך שמצד אחד יש כאן סימן למשה, השקול כנגד כלל ישראל,²⁰ ומצד אחר יש כאן סימן לכלל ישראל – שנכנסו לארץ, כבשו אותה וכל מקום שדרכה בו רגלם – להם היה.

סיכום

במאמר זה הראינו את היסודות לכלל של 'מעשה אבות סימן לבנים', הבאנו את המדרש בבראשית רבה ובעקבותיו דברי הרמב"ן שרואה בפרשת ירידת אברהם למצרים ויציאתו משם יישום של כלל זה. ראינו כיצד אפשר להמשיך בעקבות המדרש והרמב"ן את היישום של הכלל הזה גם בהמשך הפרשה, שעוסקת בריב בין אברהם ללוט ובעקבותיו ההפרדות שלהם זה מזה והבטחת ירושת הארץ שניתנת לאברהם מהמקום ששהה בו בעת ההתגלות. מתוך התבוננות בקושייה הפרשנית-גיאוגרפית על הפסוק "ויסע לוט מקדם", ומתוך ניתוח תחבירי של הפסוקים, הגענו להבנה חדשה, המפרשת את הפרק באור חדש – מתוך הבנה שאברהם, בעלייתו ממצרים, הקיף את הארץ ונכנס ממזרח ולא מדרום, והריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט' – היה בעבר הירדן המזרחי, וממילא לוט אכן נסע מקדם – ממזרח.

20. עיקרון זה מופיע במדרשים רבים. ראו לדוגמה: "משה ובני ישראל" (שמות טו, א) – משה שקול כנגד כל ישראל, וישראל שקולין כמשה, בשעה שאמרו שירה" (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דשירה, פרשה א).

